

Itämerensuomalaisen kielentutkimuksen tehtävistä¹

Itämerensuomalaisten kielten tutkimuksella on itsenäisenä tutkintoaineena ollut Helsingin yliopistossa edustuksensa vasta v:sta 1929, jolloin tämä tieteenala sai oman oppituolin. Jo muutamaa vuotta aikaisemmin oli Tarton yliopistoon perustettu näiden kielten professorinvirka. Alalla suoritettu tutkimustyö on kuitenkin alkanut jo paljon ennen näiden oppituolien perustamista.

Ensimmäinen painettu teos, jossa on käsitelty nimenomaan itämerensuomalaisen kielentutkimuksen alaan kuuluvia kysymyksiä, lienee MIKAEL WEXIONIUKSEN v. 1650 Turussa julkaisema *Epitome Descriptionis Sveciæ, Gothiæ, Fenningiæ et subjectarum provinciarum*. Teoksen III kirjaan sisältyy erityinen luku »De Convenientiâ ling: Fennicæ ac Æsthnicæ in specie». Wexioniuksen lyhyt esitys on siitä merkittävä, että hän vertaa suomea ja viroa toisiinsa paitsi sanaston samanlaisuuden myös kieliopillisen rakenteen kannalta.² Näin hän jo käyttää menetelmää, joka vasta runsaasti toista sataa vuotta myöhemmin tuli vertailevassa kielentutkimuksessa yleisesti käytäntöön.

Tässä ei ole kuitenkaan mahdollista esittää edes lyhyttä yleiskatsausta itämerensuomalaisten kielten tutkimuksen tähänastisiin vaiheisiin. Tämä tutkimus alkaa varsinaisesti vasta 1800-luvulla. Sen harjoittajien joukossa esiintyvät sellaiset nimet kuin A. J. Sjögren, M. A. Castrén, Elias Lönnrot, August Ahlqvist, F. J. Wiedemann, Arvid Genetz, Vilhelm Thomsen, E. N. Setälä, Heikki Ojansuu, E. A. Tunkelo, vain kaikkein huomattavimpia jo manalle menneistä mainitakseni. Nykyisin elävistä tutkijoista ovat varsin monet huomattavalla tavalla edistäneet itämerensuomalaisten kielten tuntemusta ja tutkimusta. Mainitsen heidän joukostaan vain Lauri Kettusen, jonka monikymmenvuotinen, tuloksekas elämäntyö melkein kokonaan kuuluu tämän tieteenalan piiriin.

¹ Virkaanastujaisesitelmä Helsingin yliopistossa 24. 3. 1954.

² Jo aikaisemmin oli ERICUS SCHRODERUS v. 1637 painetun sanakirjansa esipuheessa pitänyt sekä viroa että karjalan kieltä suomen kielen murteisiin kuuluvana, mutta hän vain mainitsee tämän seikan esittämättä mitään perusteluja. Wexioniuksen teosta vanhempia saattavat olla myös GEORG STIERNHIELMIN käsikirjoitukset »De linguis in genere», ja »De linguarum origine præfatio», jossa suomi ja viro sekä myös lappi ja unkari mainitaan toistensa sukulaiskieliksi. Ks. Stiernhielmistä SETÄLÄ Suomi III, s. 217 seurr., MÄGISTE Svio-Estonica 1949 s. 5 seurr.

Luja pohja on tutkimuksellemme näin jo luotu, paljon arvokkaita tuloksia saavutettu. Mutta paljon on silti vielä tehtäviä jäljellä.

Ensinnäkin tarvitsemme kipeästi lisää aineksia tutkimuksen käyttöön. Ei ole vielä — vain kaikkein suurimman puutteen mainitakseni — edes kunnollisia sanakirjoja kaikista itämerensuomalaisista kielistä. Voidaan kuitenkin toivoa, että asiaintila lähivuosien aikana paranee. Suuri vepsän sanakirja, joka perustuu useiden suomalaisten tutkijain keräämiin aineksiin, on jo joitakin vuosia ollut tekeillä. Muutamien vuosien kuluttua se saataa julkisuuteen. Karjalan kielestä meillä on suuret ja arvokkaat sanastokokoelmat, jotka olisi mahdollisimman pian saatava yhtenäisenä sanakirjana tutkijain käytettäväksi. Onkin toiveita, että tämän suurteoksen viitisentoista vuotta keskeytyksissä ollut toimitustyö lähiaikoina saadaan jälleen käyntiin. Myös vatjan kielestä koossa olevien sanastoainesten julkaisutyö olisi pantava alulle. Nämä kolme sanakirjaa jo suuresti lisääisivät tutkimuksen mahdollisuuksia. Kun vielä suuret suomen ja viron kansankielen sanakirjat, joiden aikaansaaminen on lähinnä suomen ja viron kielten erikoistutkijoiden asia, joskus saadaan julkisuuteen, on esim. vertailevalle itämerensuomalaiselle sanaston tutkimukselle saatu luoduksi paljon nykyistä paremmat edellytykset.

Uuttakin ainesta olisi vielä saatava kerätyksi. Monesta kielestä eivät tietomme vielä ole riittävän täydelliset. Esimerkiksi vepsän kielen alueella on vielä seutuja, joiden murteesta emme tiedä mitään. Inkeroisurteen ns. Ylä-Laukaan ryhmästä meillä on vain muutamia Volmari Porkan muistiinpanoja. Muualtakin olisi lisäainesta vielä tervetullutta. Kysymys lisäainesten saannista on sitä paitsi muutamien kielten osalta varsin kiireellinen. Sekä vatjan että liivin kieli ovat nimittäin jo kuolemassa. Mikäli mahdollisuus uusien aineiden keruuseen näistä kuolevista kielistä vielä avautuisi suomalaiselle tutkimukselle, sitä olisi tervehdittävä mitä suurimmalla ilolla. Joka tapauksessa on toivottava, että Neuvostoliitossa, jossa kielitieteellinen tutkimus nykyisin saa osakseen yhä lisääntyvää huomiota, tehdään kaikki mitä voidaan, jotta mahdollisimman paljon katoavaa ainesta vielä viime hetkellä saataisiin talteen.

Aineskokoelmien julkaisemisen ja uuden aineksen keruun ohella on myös tutkimustyötä aineksen tarjoamien probleemien selvittämiseksi koko ajan pidettävä vireillä. Tutkimuksen on tietysti kohdistuttava kielen kaikkiin puoliin: äänneasuun, muotooppiin, sanastoon ja lauseoppiin. Itämerensuomalaisen tutkimuksen osalle jäävät lähinnä ne itämerensuomalaiset kielet, joilla ei vielä ole itsenäistä edustusta tieteen piirissä, sekä sellaiset kysymykset, joiden ratkaiseminen vaatii eri kielten keskinäistä vertailua.

Se puoli itämerensuomalaisten kielten ja niiden yhteisen alkulähteen,

kantasuomen, tutkimuksesta, joka on jo nykyisillään aineksilla parhaiten hallittavissa ja johon myös tutkimus on tähän mennessä kohdistunut päähuomionsa, on kielten äänne- ja sen historiallisen kehityksen selvittely. Sallittaneen siksi seuraavassa esittää muutamia huomautuksia nimenomaan tämän tutkimusalan vastaisista tehtävistä ja metodeista.

Kaikista itämerensuomalaisista kielistä on nykyisin jo olemassa äännehistorialliset esitykset. Niissä on selvitetty, mitä äänne- ja äännehistoriallisia muutoksia kielessä on tapahtunut ja mikä on ollut eri äänne- ja äännehistoriallisten muutosten kronologinen suhde. Muutamissa tapauksissa on voitu esittää myöskin muutosten absoluuttinen kronologia ja selvittää niiden foneettis-fysiologinen kulku. Kaikki nämä tulokset ovat arvokkaita ja niiden saavuttaminen on vaatinut paljon sitkeää työtä. Mutta niissä tapauksissa, joissa on ollut pakko vain todeta äänne- ja äännehistoriallisen muutoksen tapahtuneen, tyytyä vain kaavaan $a > b$, on tutkimuksen samalla tunnistettava, että lopullista päämäärää ei vielä ole saavutettu. Sellainen sanonta kuin $a > b$ ei ole muuta kuin kaava joka vain toteaa kahden eri ajankohdan äänne-edustuksen välisen suhteen. Tämä kaava ei vielä sano mitään siitä, *m i t e n* muutos on tapahtunut, vielä vähemmän siitä, *m i k s i* se on tapahtunut. Vasta kun olemme selvittäneet kysymykset *m i t e n* ja *m i k s i*, olemme voineet muodostaa todellisen kuvan siitä kehityskulusta, jonka lähtökohdan ja lopputuloksen tuo kaava ilmaisee.

Äänne- ja äännehistoriallisen muutosten foneettinen puoli olisi siis pyrittävä saamaan entistä paremmin selville. Nykyisin ovatkin mahdollisuudet suuresti lisääntyneet, kun moderni tekniikka on luonut uusia erinomaisia koneita fonetiikan käyttöön. Monien äänne- ja äännehistoriallisen muutosten foneettisesta puolesta ovatkin tietomme jo huomattavasti syventyneet, ja uusia tuloksia voidaan vielä odottaa.

Mutta äänne- ja äännehistoriallisen muutoksen foneettis-fysiologisen kulun tarkkakaan selvittäminen ei aina merkitse vielä muutoksen syyn selville saamista. Fonetiikka voi yleensä esittää vain ne edellytykset, jotka tekevät äänne- ja äännehistoriallisen muutoksen mahdolliseksi, mutta ei useimmiten pysty selittämään, miksi esimerkiksi jokin kombinatorinen äänne- ja äännehistoriallinen muutos tapahtuu toisessa kielessä, mutta jää toisessa tapahtumatta.

Viime aikojen kielitieteellisessä tutkimuksessa on entistä selvemmin pääsyt esille kaksi metodista näkökohtaa, jotka monissa tapauksissa näyttävät voivan auttaa äänne- ja äännehistoriallisen muutosten varsinaisen syyn selvillesaamisessa.

Toinen näistä näkökohdista on sen seikan huomioonotto, että kunkin kielen äänne- ja äännehistorialliset muodostavat systeemin. Tällaisen systeemin luonteen määräävät sen jäsenten keskinäiset suhteet ja vastakohtaisuudet. Äänne- ja äännehistoriallinen kohta, joka esiintyy merkityserojen ylläpitäjänä muuten samoin kuuluvissa sanoissa, on kielen ilmaisukykyisyyden kannalta tärkeä ja pyrkii tavallisesti kehittymään mahdollisimman selväksi. Tällainen tehostumispyrkimys saat-

taa joskus antaa alkusysäyksen ääntenmuutoksiin. Milloin taas tärkeä äännevastakohta joutuu katoamisuhan alaiseksi, saattaa systeemiin vanhaa eroa ylläpitämään kehittyä uudenlainen vastakohtaisuus. Kielen äänteiden historiallista kehitystä onkin tämän vuoksi hyödyllistä tarkastella ottamalla samalla kertaa huomioon koko äänneistö, selvittämällä miten jostakin aikaisemmasta systeemistä on siirrytty myöhempään, tai päinvastoin, miten myöhempi systeemi on kehittynyt aikaisemmasta. Näitä äännesysteemin kokonaisuuden huomioonottoa tähdentäviä näkökohtia on erityisesti korostanut *fonologian* nimellä tunnettu kielitieteellinen suunta.³

Toinen tärkeä näkökohta on sen mahdollisuuden silmälläpito, että kielen äänneasussa tapahtunut muutos saattaa olla kieleen ulkoapäin tulleesta vaikutuksesta johtuva.

Kun kahden eri kielen puhujat joutuvat läheisiin kosketuksiin keskenään, syntyy kosketusalueilla kaksikielisyttä. Oman kielensä lisäksi oppii osa väestöstä toisenkin kielen ja käyttää sitä seurustelussaan naapurien kanssa. Mutta vierasta kieltä ei tavallisesti pystytä omaksumaan täysin alkuperäisessä muodossa. Usein voidaan todeta, että vierasta kieltä puhuttaessa käytetään sellaista äänneasua, joka lähinnä vastaa oman äidinkielen äännesysteemiä. Jos nimittäin opittavassa kielessä on äännteitä tai äännekombinaatioita, jotka omasta kielestä puuttuvat, niin niitä ei yleensä pystytä sellaisinaan omaksumaan, vaan ne substituoidaan äännteillä ja äännekombinaatioilla, jotka oman kielen systeemissä lähinnä sopivat niitä vastaamaan. Joskus saattaa tällöin jokin opittavan kielen äänne jäädä kokonaankin vaille vastinetta. Kahden kielen kohdatessa saattaa näin syntyä kaksi ääntämistapaa jonkin kielen piiriin: toinen, alkuperäisempi, jota käyttävät kielen synnynnäiset puhujat, ja toinen, sekundäärisiin substituutioihin perustuva, jota käyttävät kieltä myöhemmin oppineet vieraan kansallisuuden edustajat. Esimerkkinä tällaisesta substituutioääntämyksestä, josta kaikki vieraat äännteet ja äännekombinaatiot ovat syrjäytyneet, voidaan mainita vaikkapa vastaus, jonka kertoman mukaan eräs suomalainen antoi kysymyksen, puhui

³ Fonologian periaatteista ks. esim. N. S. TRUBETZKOY, *Grundzüge der Phonologie* (*Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 7, Prague, 1939); A. MARTINET, *Phonology as Functional Phonetics* (*Publications of the Philological Society* XV, London, 1949). Useimmissa pääkysymyksissä samaa kantaa edustaa myös nykyaikainen amerikkalainen kielentutkimus, jonka periaatteita ja metodeja käsittelee esim. ZELIG S. HARRISIN teos *Methods in Structural Linguistics* (Chicago, 1951). Eri suuntia valaiseva ja erinomaisen hyödyllinen on ELI FISCHER-JØRGENSENIN katsaus *Phonologie, Übersichtsbericht über Arbeiten in germanischer und romanischer Sprache*, *Archiv für vergleichende Phonetik* V (1941), ss. 170—200, jossa on runsaasti kirjallisuusviittauksia.

hän paremmin saksaa vai ranskaa. Vastaus kuului: *Es ist volokommen tasselepe.*⁴

Jos tällaisen substituutioihin perustuvan ääntämistavan käyttäjät ovat riittävän runsaslukuisia ja jos he edustavat edistyneempää pidettyä kulttuuria tai poliittista ja taloudellista mahtia, lyhyesti sanoen: jos heillä on suurempi *prestiiși*, saattaa käydä niin, että heidän ääntämistapansa leviää kieltä äidinkielenäänkin puhuvien keskuuteen ja pääsee lopulta yksinomaisesti vallitsevaksi.

Kun äännehistoriaa tutkittaessa koetetaan selvittää, voidaanko joitakin äänne muutoksia pitää vieraasta vaikutuksesta johtuvina, on kiinnitettävä huomiota mm. seuraaviin kriteerioihin:

1. Puuttuuko muuttunut äänne tai äännekombinaatio vaikuttajaksi oletettavan vieraan kielen äännesysteemistä? (*Konfliktikriteerio.*)

2. Onko äänne muutoksen tulos sen mukainen, mitä vieraan äännesysteemin rakenteen perusteella lähinnä voidaan odottaa? (*Resultaattikriteerio.*)

3. Onko äänne muutos tapahtunut aikana, jolloin on oltu kosketuksessa kysymyksessä olevan vieraan kielimuodon kanssa? (*Kronologinen kriteerio.*)⁵

4. Onko äänne muutos, milloin se ei ole tapahtunut koko kielialueella, levinneisyys suhteiltaan sellainen, kuin kysymykseen tulevan vieraan vaikutuksen kannalta voidaan olettaa? (*Levinneisyyskriteerio.*)

Jos vastaus kaikkiin kysymykseen tuleviin kriteerioihin on myönteinen, voidaan vieraan vaikutuksen osuutta pitää todennäköisenä.

Tarkastelkaamme erästä itämerensuomalaista esimerkkiä näiden kri-

⁴ Varhaisin tunnettu havainto äännesubstituutiosta on luultavasti se, joka esiintyy Tuomarien kirjan 12. luvussa. Siellä mainitaan, että efraimilaiset olivat joutuneet tappiolle taistelussa gileadilaisten kanssa, ja kertomus jatkuu: »Ja gileadilaiset valtasivat efraimilaisten tieltä Jordanin kahlauspaikat. Kun sitten Efraimin pakolaiset sanoivat: 'Antakaa minun mennä yli', kysyivät Gileadin miehet kultakin: 'Oletko efraimilainen?' Jos hän vastasi: 'En', niin he sanoivat hänelle: 'Sano *shibbolet*'. Jos hän sanoi *sibbolet*, kun ei osannut ääntää oikein, ottivat he hänet kiinni ja tappoivat Jordanin kahlauspaikoilla.» — Ensimmäinen havainto äännesubstituutiosta itämerensuomalaisten kielten piirissä lienee Andreas Bureuksen esittämä teoksessa *Orbis Arctoi imprimisque regni Sveciae descriptio* (ilm. ensi kerran v. 1626), jossa hän mainitsee, että suomen kielessä ei ole ollenkaan *f* äännettä eikä *b*, *d* tai *g* äänneellä tai kahdella konsonantilla alkavia sanoja, ja jatkaa: »*Qvæ res Finnonese ad discendum alias linguas inhabiles facit nisi hoc vitium ab ineunte ætate arte corrigatur. Si enim in pueritia non addidicerint aliam lingvam, adultiores facti non possunt discere pronuntiationem earum vocum, qvæ à prædictis vel à duabus pluribusve consonantibus incipiuntur: sed priores consonantes semper elidunt, ut pro *Grex* dicant *Rex*, pro *Gratus*, *Ratus*, pro *Spes*, *pes*, *prodere*, *rodere*, *Strepere*, *repere*, etc. Pro *bonus* dicunt *Ponus*, pro *Dominus*, *Tominus*, pro *Guberno*, *cuperno*, pro *Filius*, *Wilius*.»*

⁵ Samanaikaisuuden kriteerion tärkeyttä on syytä erityisesti tähdentää varsinkin siitä syystä, että monet tunnetutkin kielentutkijat ovat olettaneet substraatin vaikutuksen joskus tulevan ilmi vielä useita vuosisatoja sen jälkeen, kun itse substraattikieltä jo on lakattu puhumasta. Tällainen mystillinen käsitys on usein saattanut koko substraattiteorian huonoon huutoon.

teerioiden valossa.⁶ Karjalan kielessä edustaa myöhäiskantasuomen *ts*-affrikaattaa *ttʃ*~*tʃ*, eräillä reuna-alueilla *ttʃ*~*tʃ*, esim. *ottša* : *otšan* 'otsa: otsan', reuna-alueilla *ottša* : *otšan*. Kun *ts*-edustus tavataan kahdella erillisellä reuna-alueella, voidaan sitä pitää reliktinä, ja siis vanhempana kuin *tʃ*-edustusta. Tämän mukaisesti on todennäköistä, että *tʃ* on aikaisemmin esiintynyt koko karjalan kielen alueella. Nykyiseen edustukseen on näin ollen tultu kahden vaiheen kautta: I vaihe *ts*>*tʃ* koko karjalan kielen alueella; II vaihe *tʃ*>*tʃ* muualla paitsi reuna-alueilla. Tutkimme ensiksi, voidaanko I vaihetta pitää venäjän vaikutukseen perustuvana. Ensimmäiseen kriteerioon voimme vastata myöntävästi: *ts*>*tʃ* muutos on ilmeisesti tapahtunut niin varhain, että venäjän äännesysteemissä ei silloin vielä ollut liudentumatonta *ts*:tä. Toisen kriteerion kannalta on vastaus niinkään myöntävä: venäjän silloisessa äännesysteemissä juuri *tʃ* sopi parhaiten substituomaan *ts*:tä. Kolmanteen kriteerioon ei mikään muu kuin myöntävä vastaus voi tulla kysymykseen. Neljäs kriteerio jää pois I vaiheen kohdalta. Sitten II vaihe. Ensimmäiseen kriteerioon voimme taaskin vastata myöntävästi: 14. ja 16. vuosisadan välisenä aikana oli venäjässä tapahtunut *tʃ*>*ts*; karjalan liudentunutta *tʃ*:tä ei siis enää ollut venäjän äännesysteemissä. Toiseen kriteerioon on vastaus samoin myönteinen: venäjän uudessa äännesysteemissä sopi *tʃ* kieltämättä parhaiten karjalan *tʃ*:n substituutioksi, koska *tʃ* oli silloin venäjän ainoa liudentunut affrikaatta. Kolmanteen kriteerioon on nytkin vain myöntävä vastaus mahdollinen. Neljänteen kriteerioon on vastaus niinkään myöntävä: juuri ne alueet, joille *tʃ*>*tʃ* ei ole levinnyt, ovat kauimpana venäläisen vaikutuksen keskuksista. Näin siis kaikki kriteeriomme sopivat erinomaisesti vieraan vaikutuksen oletukseen. Kun vielä otetaan huomioon, että ensimmäisen vaiheen *ts*>*tʃ* muutosta, joka on tapahtunut takavokaalisessakin ympäristössä, on erinomaisen vaikea, etten sanoisi mahdoton, pitää minkään omaperäisen kehityksen tulokseksi, näyttää venäläinen vaikutus todellakin ainoalta selitysmahdollisuudelta.

Vielä on syytä kiinnittää huomiota erääseen näkökohtaan. Jos oletamme, että jokin kieli vaikuttaa toisen kielen äänneasuun, niin onko silloin todennäköistä, että vaikutus kohdistuu vain johonkin yksityiseen äänneseikkaan, vai onko luultavampaa, että vaikutus on systemaattista, toisin sanoen, että kaikki sellaiset äänteet ja äännekombinaatiot, jotka puuttuvat vaikuttavasta kielestä, syrjäytyvät myös vaikutuksenalaisesta? Periaatteessa näyttää systemaattinen vaikutus olevan todennäköisempi, ainakin edellyttäen, että kosketukset ovat olleet riittävän läheiset ja pitkäaikaiset. Ja tuntuu siltä, että mitä systemaattisempaa vaikutus näyttää olevan, sitä todennäköisemmäksi tulee oletus, että juuri tämä vaikutus on ollut muutosten syytä.

⁶ Vrt. myös Vir. 1951 s. 415—416, 519.

Joskus saattaa sentään systemaattisessakin vaikutuksessa olla aukkoja. Vaikutuksenalaisessa kielessä voi toisinaan säilyä sellaisiakin äännteitä, jotka puuttuvat vaikuttavasta äännesysteemistä. Milloin tällaista epäsystemaattisuutta todetaan, olisi aina pyrittävä saamaan selville senkin syy. Esimerkki valaiskoon asiaa.

On voitu osoittaa todennäköiseksi, että kantasuomalaisena aikana tapahtunut konsonanttisysteemin mullistus johtuu siitä vieraasta vaikutuksesta, jonka alaiseksi kantasuomi tuona aikana joutui⁷ ja joka on jättänyt erinomaisen selvät jäljet myös kielen sanavarastoon. Vierias vaikutus voidaan todeta systemaattiseksi, toisin sanoen kantasuomen konsonantistosta ovat kadonneet ne äännteet ja äännekombinaatiot, joita ei tavattu joko balttilaisessa tai germaanisessa kielimuodossa, joiden kanssa, tässä mainitussa järjestyksessä, tuona aikana oltiin läheisissä kosketuksissa. Lukumäärältään huomattavasti suurempi on kumminkin niiden muutosten ryhmä, jotka ovat aiheutuneet germaanisesta vaikutuksesta.

Kun sitten tarkastelemme kantasuomen vokaalista, ei kuva tällä puolen olekaan täysin samanmukainen. Kantasuomen vokaalisysteemissä ovat näet säilyneet vokaalit *ä, ö, ü* (sekä lyhyinä että pitkinä), vaikka niillä ei ole ollutkaan mitään vastinetta germaanisessa systeemissä. Huomattava on nimittäin, että *umlaut*-ilmiö ei vielä tuohon aikaan ollut tuonut näitä vokaaleja germaaniselle taholle. Se näkyy selvästi mm. itämerensuomalaisten kielten vanhoista germaanisista lainasanoista, jotka kaikki edellyttävät *umlaut*ittomia muotoja, esim. *hartia, kaltio, kattila, tunkio*. Mistä sitten on aiheutunut tämä selvä erilaisuus vokaaliston ja konsonantiston edustuksessa? Tuskin on syytä olettaa, että germaanisesta äidinkielen puhujat oppivat helpommin ääntämään omalle äännesysteemilleen vieraita vokaaleja kuin vieraita konsonantteja. Useinhan päinvastoin uusien vokaalien oppiminen näyttää olevan paljon vaikeampaa. Voinemme siis tässäkin olettaa, että germaanisesta äännesysteemin edustajat substituioivat *ä, ö, ü* vokaalit *o*man systeeminsä lähinnä vastaavilla *a, o, u* vokaaleilla. Mutta nyt tulemme tärkeään seikkaan. Tällaisen substituution mukaisella ääntämistavalla ei, sen edustajien nauttimasta prestiišistä huolimatta, ollut edellytyksiä levitä syntyperäisten kantasuomen puhujien keskuuteen. Etu- ja takavokaalien välisellä erolla oli nimittäin niin tärkeä tehtävä kielen äännesysteemissä, ettei sen hävittämistä hevin voi ajatella mahdolliseksi. Jos tämä ero olisi yhtäkkiä kadonnut, ei olisi enää voitu erottaa toisistaan esim. sellaisia perin yleisiä sanapareja kuin ne, joita suomessa nyt edustavat

⁷ Ks. FUF 31 s. 1—91.

<i>karsia</i> ~ <i>kärsiä</i> ,	<i>purki</i> ~ <i>pyrki</i> ,
<i>saaret</i> ~ <i>sääret</i>	<i>vuo</i> ~ <i>vyö</i> ,
<i>sulkea</i> ~ <i>sylkeä</i> ,	<i>suu</i> ~ <i>syy</i> ,
<i>kutea</i> ~ <i>kyteä</i> ,	<i>kuu</i> ~ <i>kyy</i> .

Tämän näkökohdan valossa tulee ymmärrettäväksi, miksi *ä*, *ö*, *ü* ovat saataneet kantasuomessa säilyä, vaikka ne puuttuivat germaanisten kielten senaikaisesta vokaalisysteemistä.

Mitä konsonanttisysteemin muutoksiin tulee, ne eivät yleensä ole kantasuomessa aiheuttaneet ainakaan näin runsaasti haitallisia yhteensattumia. Kun esimerkiksi kantasuomen konsonanttiyhdytymät *št*, *kt* ja *pt* on kaikki korvattu *ht*:llä, ei siitä voida osoittaa aiheutuneen ainakaan sanottavaa haittaa kielen ilmaisukyvyille. Ainakin nykyisin on vaikea löytää sanapareja, jotka tämän takia olisivat tulleet haitallisesti samanasuisiksi. Sen vuoksi nämä konsonantiston muutokset saattoivat esteettä levitä.

Joskus voi vaistomainen pyrkimys tärkeän vastakohtan säilyttämiseen johtaa siihen, että kahdesta teoreettisesti mahdollisesta oman systeemin äänneestä valitaan substituotaessa se, joka pystyy säilyttämään kysymyksessä olevan eron. Niinpä kantasuomessa on *ʃ* substituoitu germaanisen äännesysteemin *h*:lla. Kun näin tehtiin, saavutettiin, niinkuin kirjallisuudessa jo on huomautettu, se etu, että voitiin pitää erillään kantasuomen *ʃ* ja *s* sibilanttien edustajat.⁸ Teoreettisesti voitaisiin nimittäin ajatella, että germaanisen systeemin *s*:ää olisi voitu käyttää *ʃ*:n substituointiin. Tällöin olisi kuitenkin tärkeä ero kadonnut ja esim. ne sanaparit, joita suomessa nyt edustavat

<i>halko</i> ~ <i>salko</i> ,	<i>harja</i> ~ <i>sarja</i> ,
<i>hammas</i> ~ <i>sammas</i>	<i>hanka</i> ~ <i>sanka</i> ,
<i>häkä</i> ~ <i>säkä</i> ,	<i>hyvä</i> ~ <i>syvä</i> ,
<i>hama</i> ~ <i>sama</i> ,	<i>hätää</i> ~ <i>sätää</i>

olisivat tulleet täysin toistensa kaltaisiksi, mikä kielen ilmaisukyvyn kannalta ei tietenkään olisi ollut tarkoituksenmukaista. Jos jotkut germaanisen ääntämistävän edustajat olisivatkin käyttäneet *s*:ää *ʃ*:n korvaamiseen, ei tällaisella substituutiolla siis olisi ollut suotuisia leviämisedellytyksiä. Sensijaan saat-

⁸ Ks. FUF 31 s. 6: »Furthermore, the substitution of Germanic *h* instead of *s* for PrF *ʃ* had the advantage of keeping two functionally distinct sounds separate.» Tämä lause näyttää jääneen huomaamatta niiltä kysymyksessä olevan tutkielman arvostelijoilta, jotka ovat kysyneet, miksi *ʃ*:ää ei korvattu *s*:llä. (Sama periaatteellinen kanta kuin yllä mainitussa lauseessa esiintyy myös NILS ÅGE NIELSENIN artikkelissa *La theorie des substrats et la linguistique structurale*, Acta Linguistica VII, joka saapui Suomeen vasta tutkielman kirjoittamisen jälkeen.)

toi haitatta levitä toisten germaanisen äännesysteemin edustajien varmaankin vaistonvaraisesti käyttämä *h*-substituutio.

Hiukan väljemmät ovat substituutiomahdollisuudet, kun on vain kysymys omaan kieleen otettavista lainasanoista. Silloin voidaan helposti samalla äännteellä korvata useitakin lainanantajakielen äännteitä, koska lainasanojen luku ei yleensä ole niin suuri, että haitallista homonymiaa juuri lainasanoissa sen johdosta syntyisi. Niinpä kun myöhemmin muinaisvenäjistä otettiin lainasanoja itämerensuomalaiselle taholle, korvattiin *s* äännteellä kuusi muinaisvenäjän äännettä: *s*, *z*, *ś*, *ž*, *š*, *č* (kaksi viimeistä vain sanan alussa.) Haitallisia yhteensattumia ei kuitenkaan tämän johdosta nähty syntyneen.

Lopuksi on kumminkin huomautettava, että jos vieraan vaikutuksen paine kehittyi hyvin voimakkaaksi ja pitkäaikaiseksi, kielestä saattaa lopulta hävitä semmoinenkin äänne-ero, jolla on systeemin kannalta tärkeä tehtävä. Niin on esim. vepsän kielen kaikista murteista, venäjän kielen vaikutuksesta, kadonnut suppeata avarampien vokaalien kohdalta historiallinen ero lyhyen ja pitkän vokaalin väliltä. Vain lyhyt kvantiteettiaste tavataan nykyisin näistä vokaaleista (tässä emme ota lukuun etelävepsän alueella suhteellisen myöhään diftongeista kehittyneitä sekundäärisiä pitkiä vokaaleja). Kun pitkien ja lyhyiden vokaalien välinen ero katosi, syntyi ilmeisesti ainakin aluksi homonymiaa. Haitallisimmista tapauksista saatettiin kuitenkin päästä siten, että toinen homonyymiparin jäsen vähitellen jäi pois käytännöstä. Saattaa, esimerkin mainitakseni, olla mahdollista, että esim. *s. kaataa* verbin vastine, jota voisi odottaa vepsässä sen perusteella, että se esiintyy sekä lyydiläismurteissa että karjalassa, olisi syrjäytynyt tällaisesta syystä. Verbin imperfekti olisi vepsässä sattunut yhteen *kadoda* verbin imperfektin kanssa: kumpikin olisi kuulunut *kadoi*. I infinitiivi taas olisi konsonanttivartaloisena sattunut yhteen *kantaa* verbin vastineen konsonanttivartaloisen infinitiivin kanssa; vokaalivartaloisena muoto olisi ollut samanlainen kuin *kattaa* verbin vastaava muoto *katta*.

Älkäämme kuitenkaan unohtako, että sokeata yksipuolisuutta on aina syytä varoa. Emme tietenkään saa kuvitella, että vieraan vaikutuksen hypoteesi voisi selittää kaikki kielen äänneasun muutokset. Mutta tähänastinenkin tutkimus on nähdäkseni jo kuitenkin voinut osoittaa, että vieraan vaikutuksen mahdollisuuden järjestelmällinen ja samalla kriittinen huomioon ottaminen voi luoda paljon uutta valoa kielten kehityksen vaiheisiin. Samalla käynee yhä ilmeisemmäksi, että kielen äännteellisenkin puolen kehitys on paljon suuremmassa määrin, kuin aikaisemmin arveltiin, yhteydessä koko kansan menneiden vaiheiden kanssa. Ne vaikutukset, jotka kuvastuvat kansan historiassa, sen aineellisen ja henkisen kulttuurin kehityksessä ja kielen

lainasanoissa, kuvastuvat usein varsin selvästi myös kielen äänneasun muutoksissa.⁹

Sen perusteella, mitä tutkimus jo meikäläiselläkin taholla on voinut selvittää, ei lienekään enää liian rohkeata esittää sellaista alustavaa työhypoteesia, että itämerensuomalaisten kielten nykyinen äänteellinen differentioituminen on saanut voimakkaimmat sysäyksensä juuri naapurikielistä säteilystä vaikutuksesta. Mitenkä tämä differentioituminen kussakin yksityistapauksessa on tapahtunut, sen selvittäminen on oleva itämerensuomalaisen tutkimuksen tärkeimpiä tehtäviä.

LAURI POSTI

⁹ Perusteellisimmin on vierasta vaikutusta kielen äänneasuun toistaiseksi käsitelty romaanisten kielten alalla, jossa tämä vaikutus on myös ollut vilkkaan teoreettisen keskustelun kohteena. Romaanisen kielitieteen saavutuksista tällä alalla ks. esim. R. MENÉNDEZ PIDAL, *Orígenes del español*² (Madrid, 1929); WALTHER VON WARTBURG, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume* (Bern, 1950); M. K. POPE, *From Latin to Modern French*² (Manchester University Press, 1952). Hyvin mielenkiintoinen ja tärkeä on ilmeisesti URIEL WEINREICHIN teos *Languages in Contact: Findings and Problems* (New York, 1953), joka ei kuitenkaan vielä ole ollut käytettävissäni. — Tässä yhteydessä sopii mainita, että meikäläisellä taholla oli E. N. SETÄLÄLLÄ jo hyvin varhain varsin oikeaan osuva käsitys vieraan vaikutuksen merkityksestä kielen äänneasun muuttumisessa; ks. seuraavia Setälän julkaisuja: *Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista* (Porvoo, 1891; uudetaan julkaistu teoksessa *Kielentutkimus ja oikeakielisyys*, [Helsinki, 1921] ks. tässä s. 54—56; *Zur Frage nach der verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen sprachen* (SUSA 30.), s. 12—14; artikkeli *Äänteenmuutos*, *Tietosanakirja X*, palsta 1947.

Über die Aufgaben der ostseefinnischen Sprachforschung

(Antrittsvorlesung an der Universität Helsinki am 24. 3. 1954)

Nachdem der Verfasser zuerst ganz kurz die früheren Stadien der osfi. Sprachforschung und die Wichtigkeit weiterer Sammlung und Veröffentlichung von Material berührt hat, geht er zur Behandlung der zukünftigen Aufgaben und Methoden der lautgeschichtlichen Erforschung der osfi. Sprachen über.

Man müsste bei allen Lautveränderungen bemüht sein, eine Antwort auf die Fragen *wie* und *warum* zu finden, d.h. welches der phonetisch-physiologische Verlauf der Veränderung gewesen ist und was man als Ursache derselben ansehen kann. Beim Suchen der Antwort auf die erste Frage helfen uns heutzutage viele neue phonetische Geräte, die die Möglichkeiten der Forschung beträchtlich erweitert haben. Was die zweite Frage betrifft, so sind in der sprachwissenschaftlichen Forschung der letzten Zeit klarer als vorher zwei methodische

Gesichtspunkte zutage getreten, die in vielen Fällen bei der Klarstellung der Gründe von Lautveränderungen helfen zu können scheinen. Der eine dieser Gesichtspunkte ist die Berücksichtigung des Umstandes, dass die Laute jeder Sprache ein System bilden, zwischen dessen Gliedern bestimmte Verhältnisse bestehen, die auf Lautveränderungen einen Einfluss ausüben können. Diesen Gesichtspunkt hat besonders die unter dem Namen Phonologie bekannte sprachwissenschaftliche Richtung betont.

Der andere wichtige Gesichtspunkt ist die Inbetrachtziehung der Möglichkeit, dass eine Veränderung im Lautbestand einer Sprache auf eine Einwirkung von ausserhalb dieser Sprache zurückgehen kann. Wenn zwei Sprachen in enge Berührung untereinander kommen, entsteht in den Berührungsgebieten Zweisprachigkeit. Ein Teil der Bevölkerung erlernt auch die andere

Sprache, spricht sie aber oft so aus, dass Laute und Lautkombinationen dieser Sprache, die dem System der eigenen Sprache fremd sind, durch solche substituiert werden, die im System der eigenen Sprache sich am ehesten als Entsprechungen dafür eignen. Wenn diejenigen, die eine derartige sekundäre Ausspracheweise angenommen haben, eine als fortgeschrittener betrachtete Kultur oder eine grössere politische und wirtschaftliche Macht vertreten, kurz: wenn sie ein grösseres *Prestige* haben, kann es geschehen, dass ihre Aussprache sich auch unter denen verbreitet, die die betreffende Sprache als ihre Muttersprache sprechen, und die ursprüngliche Aussprache allmählich ganz verdrängt. Untersucht man eine derartige Möglichkeit, so muss man u. a. auf folgende Kriterien achten:

1. Fehlt der Laut oder die Lautkombination, die sich verändert hat, im Lautsystem der fremden Sprache, deren Einfluss angenommen wird? (*Konfliktkriterium.*)

2. Entspricht das Ergebnis der Lautveränderung dem, was man auf Grund der Struktur des fremden Lautsystems am ehesten erwarten kann? (*Resultatkriterium.*)

3. Hat sich die Lautveränderung zu einer Zeit vollzogen, in der Berührungen mit der betreffenden fremden Sprachform bestanden haben? (*Chronologisches Kriterium.*)

4. Wenn die Lautveränderung nicht im ganzen Sprachgebiet vor sich gegangen ist, entspricht ihre Verbreitung dem, was man bei dem betreffenden fremden Einfluss am ehesten erwarten kann? (*Verbreitungskriterium.*)

Ist die Antwort bei allen in Frage kommenden Kriterien bejahend, so kann man einen fremden Einfluss als wahrscheinlich betrachten.

Der Verfasser befasst sich auch mit der Frage, ob es wahrscheinlich ist, dass ein fremder Einfluss nur einige wenige Lautverhältnisse erfasst, oder ob man eher vermuten kann, dass der Einfluss systematisch ist, d. h. sich auf alle Fälle erstreckt, auf die das Konfliktkriterium passt. Grundsätzlich scheint ein systematischer Einfluss wahrscheinlicher zu sein, wenigstens wenn die Berührungen eng und langandauernd gewesen sind. Manchmal jedoch kann auch ein systematischer Einfluss Lücken haben. Der Verfasser erwähnt ein Beispiel aus der Lautgeschichte des Urfinnischen. Es ist wahrscheinlich, dass die umstürzende Veränderung des Konsonantensystems, die in der urfinnischen Zeit eingetreten ist, auf baltischen und germanischen Einfluss zurückgeht (s. FUF 31 S. 1—91). Dieser Ein-

fluss lässt sich als systematisch erweisen. Aber im Vokalismus haben sich im Urfinnischen dennoch *ä*, *ö* und *ü* erhalten, die im Vokalsystem der einwirkenden germanischen Sprachform fehlten (der Umlaut war nämlich zu jener Zeit noch nicht entstanden). Die Ursache der Erhaltung dieser Vokale ist nach dem Verfasser die, dass eine Substituierung derselben durch die Vokale *a*, *o* und *u*, die dem germanischen System entsprachen, sich zu nachteilig in der Ausdrucksfähigkeit der Sprache ausgewirkt hätte. Auch wenn die Vertreter des germanischen Lautsystems in ihrer Aussprache *ä*, *ö* und *ü* durch *a*, *o* und *u* substituierten, konnte diese Lautvertretung trotz der Prestigetatsachen keine guten Voraussetzungen haben, sich unter denen zu verbreiten, die Urfinnisch als ihre Muttersprache redeten. Es wären nämlich zu viele wichtige Wortpaare, wenn der Unterschied zwischen Vorder- und Hintervokalen verschwunden wäre, völlig gleichlautend geworden.

Das Streben nach der Bewahrung eines wichtigen distinktiven Gegensatzes kann auch dazu führen, dass von zwei möglichen Substitutionslauten derjenige gewählt wird, der imstande ist, den betreffenden Unterschied zu bewahren.

Es ist jedoch zu beachten, dass wenn der Druck des fremden Einflusses recht stark ist und lange andauert, schliesslich auch ein solches Lautverhältnis, das im System eine wichtige distinktive Aufgabe erfüllt, aus der Sprache verschwinden kann. Von Homonympaaren, die dadurch entstehen, kann man sich befreien, indem eins von beiden Homonymen ausser Gebrauch kommt.

Wir dürfen uns natürlich nicht vorstellen, dass die Hypothese eines fremden Einflusses alle Lautveränderungen der Sprache erklären könne. Aber schon die bisherige Forschung hat doch zeigen können, dass die systematische und zugleich kritische Berücksichtigung der Möglichkeit eines fremden Einflusses viel neues Licht in die Geschichte der lautlichen Entwicklung der Sprachen bringen kann. Auch auf dem Gebiet der osfi. Sprachen ist die Forschung bereits so weit gelangt, dass es nicht mehr zu kühn sein dürfte, die vorläufige Arbeitshypothese aufzustellen, dass die lautliche Differenzierung der osfi. Sprachen ihre stärksten Anstösse gerade durch die Einwirkungen der jeweils benachbarten Sprachen erhalten hat. Wie sich diese Differenzierung in allen Einheiten vollzogen hat, das zu klären wird eine der wichtigsten Aufgaben der osfi. Sprachforschung sein.

LAURI POSTI